

Kansalaistaito – kriittisyyttä vai alamaisuutta?

Käsite on useimmille tuttu takavuosien koulukirjoista. Kielitieteilijä Vesa Heikkisen ja politiikan toimittaja Tapio Pajunen mukaan kansalaistaito onkin haus-kalla tavalla vanhahtava termi ja viittaa aikaan, jolloin yksilöä ajateltiin kasvatettavan osaksi yhteiskuntaa. Kunnan kansalaisen hyveitä olivat kuuliaisuuteen vaaditut tiedot ja taidot, jotka voi määritellä yhdistelmäksi valistuneisuutta ja alamaisuutta. Mainiossa yleistajuisessa *Kansalaistaito*-teoksessaan Heikkinen & Pajunen kysyvät, millaista on 2010-luvun kansalaistaito. Miten ”politiikanlukitaito” (9) auttaisi osallistumisessa demokraattiseen päätöksentekoon?

Kirjoittajien mukaan kansanvalta vaatii toimiakseen ”pulinaa”, mutta rakentava kansalaiskeskustelu ei ole itsestäänselvyys. Poliitikassa on nähtävissä merkkejä yhtäältä tarkoitushakuisesta vastakkainasettelusta ja populismista, toisaalta politiikan kutistumisesta ammattipelureiden pelikentäksi (326). *Kansalaistaito* tarkastelee ”politiikanlukitaitoista” kansalaisuutta toimivan demokratian edellytyksenä. Lähtökohdat ovat aiheellisia, sillä kansalaiselle tarjoillaan tällä hetkellä lähinnä julkisten palveluiden asiakkaan roolia.

Politiikkaa ymmärtääkseen kansalainen tarvitsee teoksen mukaan oivallusta sanoista poliittisina välineinä. Lisäksi kaivataan medialukitaitoa, kykyä katsoa sanojen taakse. Pelkkä palveluasiakaskin kohtaa lukuisia erilaisiin tekstejä ja tekstilajeihin kytkeytyviä valintatilanteita.

Käsitettä kansalaistaito voisi kuitenkin laajentaa. Kannattaisi pohtia vielä Heikkistä & Pajusta selvemmin sitä, millainen ja miten tulkittavissa on tietoa välittävän kielen ja todellisuuden keskinäinen suhde. Tästä näkökulmasta elämme paradoksaalista ja tempoilevaa aikaa. Yhtäältä kriittinen keskustelu politiikan ongelmista kiinnittyy argumenttiin totuuden jälkeisestä ajasta ja päätöksistä, joiden perusteluun riittää tunne. Toisaalta etenkin talouskuripolitiikkaa perustellaan tukeutuen ennen muuta valtiovarainministeriön näkemyksiin vaihtotaseesta ja julkisesta velasta. Virallisia kantoja tuodaan esiin välttämättömyyksiä: niitä ihmettelevät, kyseenalaistavat ja perusteluja vaativat käsitykset sivuutetaan tietämättömien mielipiteinä. Miten kansalaistaitoisen kansalaisen tulisi osata tulkita, minkälaiset kriittiset kysymykset ovat hyveellisen kansalaisen kysymyksiä ja millaiset taas vastahakoisen tai tietämättömän ihmisen joutavia puheita?

Tämä on avainkysymys poliittisessa nykytilanteessa. Keskustan puheenjohtajan Juha Sipilän johtaman halli-

tuksen ohjelmassa kansalaiset jaetaan maan edun näkökulmasta avoimesti kahteen kategoriaan. Valtion ”vahvuuksiin” luetaan ne suomalaiset, jotka ”ymmärtävät, että kriisin keskellä on tehtävä vaikeitakin ratkaisuja”. ”Heikkouksiin” taas kuuluvat ne toiset, jotka ovat muutosvastarintaisia, vastakkainasetteluun taipuvaisia, apaattisia, uudistuskyyvyttömiä, ja joiden luottamus poliittiseen päätöksentekoon horjuu.¹ Samaan aikaan hallitusohjelma korostaa hyveellisen ihmisen merkkeinä halua yritteliäisyyteen ja vapauteen rakentaa omaa elämäänsä.

Lähtökohta on ristiriitainen. Kansalaisen tulisi olla yhtäaikaan sekä aktiivinen, poliittisesti sivistynyt ja vapauteen suuntautunut toimija että talouspoliittiseen päätöksentekoon alamaisten asenteella suhtautuva reformiuskovainen. Tällaisessa tilanteessa vapaus osoittautuu julkisten palvelujen asiakkaan vapaudeksi rakentaa oma elämänsä tekemällä yksilöllisiä valintoja. Asiakas-kansalaisen aktiivisuus kytkeytyy pikemminkin omaan napaan, kuten parkkikiekon värin valintaan tai valintaan Mehiläisen ja Terveystalon välillä, kuin mahdollisuuteen vaikuttaa aktiivisesti yhteiskunnan rakenteellisiin muutoksiin. Vapaudelta näyttävän oman elämän rakentamisen ihannointi peittää myös alleen sen, että taustalla on valtio, joka kaiken aikaa vetäytyy vastuustaan huolehtia kansalaisista ja siirtää tätä vastuuta heille itselleen. Näin kansalaisuudesta tulee yksityistä ja intiimiä toimijuutta yhteisöllisen ja yhteiskunnallisen sijaan.

Kysymys kuuluukin: kuinka olla (pro)aktiivinen ja keskusteleva kriittinen kansalainen olematta muutosvastarintainen? Millä tavoin esimerkiksi talouspoliittiseen keskusteluun, joka osoittaa rajat myös muille politiikkalohkoille, voi ulkopuolisena osallistua? Viime vuosien poliittinen keskustelu on osoittanut, että kansalaisen näkökulmaksi ei riitä hämmennys epämääräisistä talouspoliittisista termeistä. Näkökulmaksi ei myöskään riitä ihmetys väitetysti välttämättömien sopeuttamistoimien oheiskäsitteistä – ’valinnanvapaus’, ’maakuntauudistus’ tai ’kasvupalveluhanke’ – arjessa tuntuvine konkreettisine seurannaisvaikutuksineen. Poliittisesta keskustelusta ei ole kansalaisen näkökulmasta pulaa, mutta sitä sävyttää politiikan kieli, joka suunnataan asiantuntijalta asiantuntijalle.

Heikkinen & Pajunen purkavat ansiokkaasti politiikan käsitteitä myös Yle Puheen *Politiikkaradion* alaohjelmassaan *Puheet päreiksi*. Sen jaksoissa harvoin, jos muuallakaan mediassa, pohditaan poliitikkojen käyttämien käsitteiden alkuperiä ja niiden yhteyttä kansa-

”Kansalaisen ei tarvitse oikeuttaa kysymyksiään niin kauan kuin ne pysyvät asiallisen keskustelun rajoissa.”

laisen arkitodellisuuteen. Kiistely muun muassa valinnanvapaudesta näyttäytyy vaalikeskusteluissa toisinaan absurdilta farsilta, jossa seikkailee esimerkiksi mystinen figuuri ”Pihtiputaan mummo”, mutta itse valinnanvapautta ei valaista yhteiskuntapoliittisesti. Vapaus esiintyy kuitenkin tiheään niin puolueohjelmissa, ajatuspaja Liberan kuin ammattiyhdistysliikkeen puheissa. Käsitteellä on selvästikin monia genealogioita, eikä tälläkään poliittisella ajatus- ja työvälineellä ole merkitystä ilman kontekstia. Vastuullisen poliitikon tulisi kyetä kertomaan, mikä teos, konsulttitoimisto tai ajatuspaja sai hänet itsensä innostumaan tietyistä käsitteistä ja ajatusmalleista. Tarpeellisesta *Kansalaistaito*-oppaasta jää harmillisesti tämä politiikan retoriikan ja henkilökuvien takainen alue kartoittamatta. Asioiden sitominen laajoihin kokonaisuuksiin olisi mielestämme keskeistä poliittisen retoriikan tulkinnan ohella.

Rajatessaan politiikan koskemaan lähinnä eduskuntaa, hallitusta ja presidenttiä Heikkinen & Pajunen myös sivuuttavat merkittävän poliittisen vallankäytön areenan. He eivät pohdi, mistä päätöksentekoa ohjaava tieto tulee. Ministeriöillä virkamiehineen, erityisesti valtiovarainministeriöllä, on politiikassa ydinrooli. Perustuuhan esimerkiksi Suomen tämänhetkinen talouspoliittinen linja suurelta osin valtiovarainministeriön eduskuntavaalien 2015 alla julkaistuun virkamiesraporttiin, jossa esitettiin tarve vähentää julkisen talouden menoja kuudella miljardilla eurolla vuoteen 2019 mennessä². Samalla kun leikkaukset ulottuvat ministeriöihin, tiedontuotantoa ulkoistetaan yhä enemmän konsulteille, asiantuntijoille ja ajatushautomoille. Poliittista valtaa siirretään toimijoille, jotka eivät ole demokraattisesti valittuja eivätkä poliittisessa vastuussa kansalaisille. Poliitikot joutuvat perustelemaan ja selittämään päätöksiä kansalaisille, kun taas tämä varjohallinto toimii pitkälti tavallisen kansalaisen kriittisen katseen ulottumattomissa. Esimerkiksi kansantaloustieteen asiantuntijapiiriillä on omat keskinäiset kiistansa, jotka eivät kansalaisille näy, vaikka taloustieteellisiin malleihin perustuva päätöksenteko esitetään selvänä, yhtenevänä ja luotettavana.

Kansalaistaito inspiroi pohtimaan, mitä kaikkea 2010-luvun kansalaistaito voisi olla. Heikkinen & Pajunen korostavat ”kansalaisretoriikkaa”, jonka he määrittelevät kansalaisen taidoksi ilmaista omat mielipiteensä ja ”kyvyksi saada näkyviin” ja ruotia ”itseensä kohdistuvia vaikuttamispyrkimyksiä” (322–323). Kansalaistaito voisi lisäksi olla sellaista kriittisyyttä ja kyseenalaistamista, joka pakottaa asiantuntijat ja poliitikot esimerkiksi median välityksellä perustelemaan päätökset ja valaisemaan niiden taustat niin selvästi, että kansalaiselle ei jää mielikuvaa totuuden taivuttamisesta. Tämä ei välttämättä tarkoita mittavaan tiedonhankkimiseen perustuvaa kyseenalaistamista, vaan kriittisiä kysymyksiä, jotka alkavat esimerkiksi sanoilla miten, miksi ja millä perusteella. Asiantuntijan ja poliitikon velvollisuus on perustella kantansa ja ratkaisunsa, kun taas kansalaisen ei tarvitse oikeuttaa kysymyksiään niin kauan kuin ne pysyvät asiallisen keskustelun rajoissa.

Politiikka ja kansalaisuus ovat muutakin kuin puhetta ja tekstiä. Kieli tekee ihmisestä poliittisen olion, mutta kieli tarvitsee kontekstinsa, jossa todellisuutta luodaan. *Kansalaistaito* ehdottaa hauskaa ”tee-se-itse”-kielitetettä, jossa voimme kaikki olla kielitieteilijöitä, kun opimme tulkitsemaan saamiamme viestejä kriittisesti sekä itse käyttämään kieltä tehokkaasti (323). Ei kuitenkaan ole tekstejä ilman konteksteja. Kielentuntijuuteen perustuva kansalaistaito edellyttää tilaisuuksia ja taitoja keskustelun käymiseen ja edistämiseen toiminnan ja tapahtumisen edellä, keskellä ja jälkeen. Omatekoisella lingvistiikalla ei ole paljon tekoa, ellei keskusteluun osallistumisella voi käyttää valtaa.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Anonyymi, *Ratkaisujen Suomi. Neuvottelutulos strategisesta hallitusohjelmasta*. 27.5.2015. Valtioneuvosto, Helsinki 2015, 9. Verkossa: valtioneuvosto.fi.
- 2 Valtiovarainministeriö, *Talouspolitiikan lähtökohdat 2015–2019. Valtiovarainministeriön virkamiespuheenkuoro*. Valtiovarainministeriö, Helsinki 2015. Verkossa: [vm-n-virkamiesraportti-talouspolitiikan-lahtokohdat](http://vm.fi/artikkeli/-/asset_publisher/vm-n-virkamiesraportti-talouspolitiikan-lahtokohdat)